

УДК 37.013

Тетяна Степанова,
доктор педагогічних наук, професор
Миколаївського національного університету
ім. В. О. Сухомлинського

РОЛЬ ЗМІСТУ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ-ДОШКІЛЬНИКА

У статті дається аналіз Концепцій мовної особистості, коротка характеристика змістових ліній у змісті навчання української мови. Уточнюється сутність поняття «мовна особистість», розкривається важливість навчання мови у формуванні інтелекту дитини. Визначається роль комунікативно-діяльнісного підходу в навчанні мови та мовленнєвого спілкування.

Ключові слова: мовна особистість, комунікативна компетентність, зміст мовної освіти, комунікативно-діяльнісний підхід, мовленнєве спілкування.

В статье дается анализ Концепций языковой личности, короткая характеристика содержательных линий в содержании обучения украинскому языку. Уточняется сущность понятий «языковая личность», раскрывается важность обучения языку в формировании интеллекта ребенка. Определяется роль коммуникативно-деятельного подхода в обучении языку и речевому общению.

Ключевые слова: языковая личность, коммуникативная компетентность, содержание речевого образования, коммуникативно-деятельный подход, речевое общение.

The article deals with the analysis of the Language Personality Concept and a brief characteristic of content lines in the content of teaching the Ukrainian language. The author determines the meaning of the notion «language personality» and discloses the importance of teaching a language for the formation of a child's intellect. The role of the communication-activity approach in the teaching a language and speaking communication is also given.

Key words: language personality, communicative competence, content of language education, communicative-activity approach, speaking communication.

На кожному етапі людського буття розробка змісту освіти зумовлюється рівнем розвитку суспільства, зокрема науки, культури, економіки, специфіки системи освіти певної країни в певний історичний період, завдань суспільства і освітньої політики держави, соціального замовлення для системи освіти, тобто категорію «зміст освіти» завжди

потрібно розглядати в площині її конкретизації, оскільки абстрактної, відірваної від внутрішньої сутності системи освіти та її змісту не існує.

До змісту освіти входять різні види знань, що є його основним елементом, а саме: основні поняття і терміни, факти, основні закони науки, теорії, знання способів діяльності, оцінні знання.

Метою статті є: уточнення сутності поняття «мовна особистість», розкриття важливості навчання мови в формуванні всебічно розвинутої особистості.

Як відомо, дитяча мовотворчість, здатність самовиражатися рідною мовою формується у процесі навчання дітей мовленню вже з дошкільного навчального закладу, враховуючи вік дітей і відповідний йому зміст мовної освіти [3].

Авторами Національно-виховної концепції вивчення української (державної) мови, схваленої МОН України в 1993 році, було вказано на необхідність переорієнтації змісту базової мовної освіти на комунікативно-прагматичну мету, за якої вже їй підпорядковується вивчення правил і засвоєння системно-структурних зв'язків у мові. В ній С. Єрмоленко і Л. Мацько висунули мету неперервної мовної освіти, а саме: формування мовної особистості, що забезпечує розширення функцій державної мови, творення україномовного середовища в усіх сферах суспільного життя, природне бажання повернутися у своєму щоденному побутовому спілкуванні до перерваних родинних традицій, до відродження традиційної народної культури у спілкуванні, що прагне до вироблення зразків висококультурного інтелегентного спілкування шліфованою, нормованою, літературною мовою [6, с. 30]. Отже, вивчення української мови, за Л. Мацько [11], має підпорядковуватися потребам формування національно-свідомої мовної особистості і таких її рис, як мовна стійкість та почуття мовного обов'язку.

Визначення мовної особистості як такої, що є не тільки носієм мови, який володіє сумою лінгвістичних знань (знає поняття й відповідні правила) чи репродукує мовну діяльність, а має навички активної роботи зі словом, важливо, на нашу думку, з погляду організації мовної освіти і реалізації її мети. Підвалинами формування такої особистості, на думку С. Єрмоленко і Л. Мацько, є пробудження індивідуальної мовотворчості, таке засвоєння мови, яке забезпечує вільне самовираження особистості у різних сферах людського спілкування [6, с. 32]. Отже, поняття мовна особистість є достатньо широке і охоплює ті аспекти володіння мовою, що акумулює поняття комунікативна компетентність.

Пробудження індивідуальної мовотворчості, формування здатності творчо самовиражатися мовою (Л. Мацько) є, на наш погляд, не що інше, як сприяння виявам суб'єктності в мовленні, що можливе за умови занурення в такі мовленнєві ситуації, що мотивують прояви дитиною своєї самості, активності, креативності, самостійності, в процесах сприйняття-

розуміння і породження мовлення. І тому в дошкільних навчальних закладах, які, на думку авторів Концепції, продовжують процес формування мовної особистості, розпочатий в материнській (родинній) школі, мають запроваджуватися нові, сучасні технології навчання, використовуватися нетрадиційні методи навчання мови [6].

Зокрема, на необхідності виховання культури, формування інтелекту, розвитку повноцінних мовленнєвих здібностей дитини в процесі розв'язання нею життєвих проблем, формування вмінь вирішувати їх засобами виучуваної мови, наголошує Н. Бондаренко [4]. В основу навчання державної мови вона пропонує покласти особистісний підхід, який доповнюють полікультурний, діяльнісний, емоційно-смысловий та ін. Метою навчання за такого підходу є досягнення результатів ціннісного, творчого плану, що передбачає мобілізацію внутрішніх резервів дитини, завдяки яким вона оволодіває мовою, розвиває власні мовленнєві здібності. Отже, стратегічна мета навчання державної мови – формування свідомого громадянина України з високим рівнем володіння мовою, властивим її носіям. Така мета, на нашу думку, повною мірою відповідає методичному завданню виховання і розвитку дитини засобами навчального предмета, оскільки не зводить оволодіння мовою тільки до засвоєння сукупності комунікативно доцільних в типових ситуаціях спілкування мовних конструкцій. Вважаємо, що положення, висловлені автором цієї Концепції, є особливо прийнятними для навчання дітей дошкільного віку як рідної, так і іноземної мов, оскільки закладені в ній пріоритети – гуманізація, людиноцентризм, природо- і культуровідповідність, інтеграція, мотивація, розумовий, мовленнєвий розвиток, емоційність, соціалізація, індивідуалізація, диференціація – узгоджуються як з принципами навчання мови, так і з концептуальними засадами розвитку дошкільника як особистості. Водночас, з огляду на специфіку предмета методики – навчання мови та мовленнєвого спілкування, комунікативно-діяльнісний підхід має бути провідним, проте адекватно збагаченим положеннями інших підходів. Зокрема, на необхідності здійснювати навчальний процес в певній системі на основі комунікативно-діяльнісного підходу наголошується у Концепції мовної освіти в Україні, авторами якої є О. Біляєв, М. Вашуленко, В. Плахотник [1].

Розглянуті вище концепції мовної освіти дають змогу простежити особливості вироблення концептуальних положень до неперервної мовної освіти, виокремити основні поняття, пов'язані з метою навчання, а саме: мовна особистість, мовленнєва, комунікативна компетентність, визначення провідних підходів, що адекватні поставленій меті. І хоч деякі автори не роблять термінологічних розрізень між компетенцією і компетентністю, саме компетентність як комплексна характеристика особистості на предмет її вправності, досвідченості, кваліфікованості найбільш повно

співвідноситься і з сучасною метою мовної освіти. Остання, нагадаємо, визначається як формування національно свідомої, духовно багато мовної особистості і для її характеристики використовується перелік діяльнісних виявів, отже проявів компетентності, а саме: ...*володіє* виражальними засобами рідної мови, *вміє* орієнтуватися..., *спроможна* вільно, у неповторній мовленнєвій формі виражати власну позицію патріота і громадянина. А тому ці два поняття є співвідносними і стрижньовими поняттями концепцій з навчання мови в Україні, державних стандартів, що правлять за методологічні орієнтири розвитку української дошкільної лінгводидактики.

За Концепцією мовної освіти філософія, теорія і практика навчання української мови мають бути спрямовані на відродження й подальший розвиток української мови на всьому терені України, формування мовної особистості як гаранта збереження і подальшого розвитку національної культури та державності. Концепція мовної освіти визначає пріоритети навчання української мови й розвитку мовлення, структуру і зміст шкільного курсу мови й мовлення, методи, прийоми, організаційні форми й технології засвоєння освітнього змісту. Серед найважливіших пріоритетів, визначених Концепцією мовної освіти, є особистісна орієнтація освіти, демократизація і гуманізація навчання мови, оптимістична філософія як світоглядна основа мовної освіти, збагачення освітнього змісту навчання мови й мовлення, реалізація діяльнісного підходу до мовленнєвого розвитку, якнайповніше здійснення у процесі навчання функцій рідної мови, посилення практичної спрямованості, забезпечення наступності змісту мовної освіти і вимог щодо його засвоєння між базовим компонентом дошкільної освіти і початкової школи; основною і старшими школами; загальноосвітньою шкільною підготовкою і вимогами професійно-технічної та вищої освіти, використання нових педагогічних технологій [8]. Ці пріоритети знайшли своє втілення у визначенні мети навчання української мови, принципів добору змісту навчання української мови, а також у розробці наскрізних змістових ліній, а саме: культурологічної, комунікативної, лінгвістичної і діяльнісної. У цих змістових лініях різною мірою відбиваються такі елементи змісту освіти, як знання, уміння, досвід творчої діяльності та досвід емоційно-ціннісного ставлення до світу. Зокрема, підкреслюється, що конкретні знання і вміння є переважаючими елементами в лінгвістичній змістовій лінії, в інших же – визначальне місце займають елементи, що тісніше пов'язані з особистісними характеристиками учнів [8, с. 60–63].

Залежно від вікових рівнів зміст мовної освіти, за Концепцією, поділяється на такі змістові рівні: дошкільна мовна підготовка; зміст навчання рідної мови в початковій школі; базовий компонент змісту курсу рідної мови; навчання рідної мови у старшій школі. Основними умовами

реалізації концепції мовної освіти визнано: прийняття державної програми, комплексних заходів щодо реалізації 10-ї статті Конституції України, підтримки, захисту й розбудови національної культури; розробка і затвердження базового навчального плану 12-річної школи, стандарту мовної освіти; поступове, планомірне впровадження концептуальних засад у практику роботи [8, с. 65].

З огляду на вікові потреби, специфіку навчання дітей дошкільного віку методика при визначенні мети навчання мови завжди віддавала пріоритет формуванню в дітей практичних навичок усного спілкування з оточуючими людьми. Аналіз сучасних наукових джерел [5; 10] дав змогу нам виявити різні формулювання мети дошкільної лінгводидактики, а саме: розвиток мовної здібності, виховання мовної особистості, формування мовленнєвої і комунікативної компетентності. Так, за А. Богуш, кінцевим результатом розвитку мовлення і навчання мови є формування мовної здібності, мовленнєвих умінь і навичок [10, с. 5]. Підкреслимо, що це поняття трактується в контексті компетентності в мові, оскільки остання формується тільки в процесі її застосування у спілкуванні (О. Лурія). Мовна здібність, що утворюється на ґрунті вроджених структур і являє собою сукупність мовленнєвих умінь і навичок, дає змогу, за О. Шахнаровичем, створювати нові висловлювання, а, отже, бути компетентним.

Розглядаючи завдання мовленнєвого розвитку у контексті загального розвитку культурної особистості, Н. Гавриш зазначає, що метою сучасної лінгводидактики на етапі дошкільного дитинства є виховання мовної особистості, яка адекватно, вільно й творчо застосовує мову в різних ситуаціях з метою реалізації власних мовленнєвих завдань. Підкреслюючи необхідність конкретизації цієї мети, науковець визначає її як формування мовленнєвої компетентності, як однієї з основних базисних характеристик особистості. Мовленнєва компетентність визначається як готовність та спроможність особистості адекватно і доречно застосовувати мову в конкретних ситуаціях буття (висловлювати свої думки, бажання, наміри, прохання тощо), використовуючи як мовні, в тому числі інтонаційні засоби виразності, так і позамовні (міміка, жести, рухи) [5, с. 1–13]. Як бачимо, спостерігається узгодженість між визначенням глобальної мети – формування мовної особистості і її конкретизацією – формування мовленнєвої компетентності, ключовим поняттями яких є «застосування мови», що співвідносне з поняттям компетентності. Зокрема, адекватним вважають використання поняття компетентності як мети мовленнєвого розвитку дитини дошкільного віку такі вчені, як-от: А. Богуш, Н. Гавриш, О. Кононко, О. Лурія, О. Ушакова. Це обумовлено тим, що компетентність має, за поглядами А. Богуш, вікові характеристики, які розглядаються як орієнтовні показники розвитку особистості на кожному віковому етапі,

базисні характеристики компетенції певного виду діяльності (мовленнєвої, художньої, пізнавальної, музичної тощо) [2, с. 22]. Водночас, дошкільна лінгводидактика оперує й таким поняттям, як комунікативна компетентність, що розглядається як комплексне застосування мовних і немовних засобів з метою комунікації, спілкування в конкретних соціально-побутових ситуаціях, уміння орієнтуватися в ситуаціях спілкування, ініціативність спілкування [10, с. 22]. Зауважимо, що саме з комунікативною компетентністю співвідноситься визначення мовної особистості, сформульоване Ю. Карауловим, який зазначає, що мовна особистість – це суб'єкт, який володіє сукупністю здібностей і якостей, які дають змогу йому здійснювати суто людську діяльність – говорити, спілкуватися, створювати усні й писемні мовленнєві твори, які відповідають меті й умовам комунікації, видобувати інформацію із текстів, сприймати мовлення [7, с. 29].

Численні наукові дослідження (А. Богуш, В. Гербова, Н. Орланова та ін.) дають підставу стверджувати, що діти дошкільного віку спроможні оволодіти усним зв'язним мовленням, воно розвивається у процесі спілкування, нерозривно пов'язане з діяльністю і виявляється в ній.

Спілкування трактується як взаємодія двох або більше співрозмовників з метою встановлення і підтримування міжособистісних відносин, досягнення загального результату спільної діяльності [2]. Спілкування охоплює три процеси: комунікативний – прагнення учасників вплинути один на одного, на поведінку іншого, для цього потрібне не тільки використання єдиної мови, а й однакове розуміння ситуації. Інтерактивний процес спілкування – побудова загальної стратегії взаємодії, для цього потрібно володіти способами обміну діями, узгодження планів дій партнерів та аналіз дій кожного з них. Перцептивний процес передбачає формування образу іншої людини, її сприймання, пізнання, розуміння, усвідомлення її психологічних особливостей і поведінки.

За даними М. Лісіної, впродовж дошкільного віку відбувається поступова зміна форм спілкування: від ситуативно-особистісного (перше півріччя першого року життя), ситуативно-ділового (6 місяців – 2 роки), позаситуативно-пізнавального (3–5 років) до позаситуативно-особистісного в 6–7 років. За такою формою спілкування головним мотивом є особистісний, у дітей виникає потреба у взаєморозумінні і співпереживанні. Дорослий для дитини стає найвищим авторитетом, його вказівки, зауваження, вимоги приймаються дитиною без образ, по-діловому, без вередувань і будь-яких відмов від важких завдань [9].

Так, спеціальна мовленнєва підготовка дітей в ДНЗ здійснюється на спеціальних заняттях з розвитку мовлення, зі звукового аналізу слів і навчання дітей елементів грамоти відповідно до програмних вимог. Таким чином, на формування мовної особистості дитини-дошкільника великий вплив здійснює зміст освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біляєв О. М. Концепція мовної освіти в Україні / О. М. Біляєв, М. С. Вашуленко, В. М. Плахотник // *Рідна школа*. – 1994. – № 9. – С. 71–73.
2. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти : навч.-метод. посібн. для вих. / укл. А. М. Богуш. – Одеса : Ярослав, 2004. – 176 с.
3. Богуш А. Мовленнєвий розвиток дітей: від народження до семи років : монографія / А. Богуш. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2004. – 376 с.
4. Бондаренко Н. Державна мова у контексті мовної освіти / Неллі Бондаренко // *Дивослово*. – 1996. – № 4. – С. 30–33.
5. Гавриш Н. Розвиток мовлення та навчання дошкільнят рідної мови: мета і завдання / Наталя Гавриш // *Дошкільнє виховання*. – 2003. – № 7. – С. 12–13.
6. Єрмоленко С. Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови / С. Єрмоленко, Л. Мацько // *Дивослово*. – 1994. – № 7. – С. 28–33.
7. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов; ответ. ред. Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1987. – 261 с.
8. Концепція мовної освіти 12-річної школи / [Лабораторія навчання української мови Інституту педагогіки АПН України] // *Дивослово*. – 2004. – № 3. – С. 76–80.
9. Лисина М. И. Становление потребности детей в общении со взрослым и сверстником / М. И. Лисина, Л. Н. Галигузова // *Исследование по проблемам возрастной и педагогической психологии*. – М., 1980. – С. 55–78.
10. Лінгводидактика в сучасних закладах освіти : колективна монографія / заг. ред. А. М. Богуш. – Одеса : ПНЦ АПН України, 2001. – 269 с.
11. Мацько Л. Українська мова: формування національної свідомості / Л. Мацько // *Проблеми виховання*. – 1998. – С. 66–69.